

Milica Spremić, *Politika, subverzija, moć: novoistorijska tumačenja Šekspirovih velikih tragedija*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2011, str. 124.

Prikazao **MILOŠ D. ĐURIĆ**¹
 Univerzitet u Beogradu,
 Elektrotehnički fakultet,
 Beograd, Srbija

UVODNA RAZMATRANJA: OPŠTI PRIKAZ KNJIGE

Studija dr Milice Spremić je rezultat njenih temeljnih višegodišnjih istraživanja u oblasti proučavanja Šekspira i Šekspirovog diskursa, ali i njenih izučavanja šekspirovskog diskursa u vidu kritičke literature napisane u imponantnom vremenskom intervalu, koje je naša šekspirološkinja pomno izučila i približila nam iz svog originalnog ugla posmatranja. Istraživanje dr Milice Spremić u okviru ove hvale vredne studije obuhvata barem tri relevantna aspekta: 1) sintezu heterogenog skupa mogućih čitanja i raznolikih tumačenja konkretnog teksta, 2) uočavanje i isticanje relevantnosti diskontinuiteta kojim se odlikuju diskurzivne prakse i 3) otkrivanje novih podataka i/ili prikazivanje postojećih podataka u novom svetlu i iz drugog ugla. Pored toga, teorijski aspekti obuhvaćeni ovom studijom dr Spremić širokog su opsega i predstavljaju jednu originalnu sintezu i na njoj utemeljenu analizu, kojoj nema premca ne samo na prostorima bivše SFRJ, već i šire na Balkanu.

Pošavši od konstatacije da je novi istorizam „[...] najzastupljenija i najuticajnija kritička praksa u proučavanju engleske renesansne književnosti u poslednje dve decenije dvadesetog i u prvim decenijama dvadeset i prvog veka“ (str. 11), autorka zaključuje da su tradicionalne pretpostavke kako o prirodi, tako i o svrsi proučavanja književnosti „dovele do osećaja zasićenosti i razočaranja među anglistima“, a zatim i „[...] najavile mogućnost ozbiljne krize u anglističkim studijama“ (str. 11). Pošavši od različitih stavova iznesenih u literaturi, ona se u potpunosti slaže da neopredeljenost prema teoriji, praćena odbijanjem identifikacije sa bilo kojom određenom teoretičarkom ili teoretičarem, svakako nije mana novog istorizma, već pre, njegova vrлина, jer, prema rečima autorke, „[...] ukazuje na otvorenost ove kritičke prakse ka različitim teorijskim podsticajima“ (str. 12). Oslanjajući se u velikoj meri na pregršt ishodišta i uzora novog istorizma i primenjujući imponantni teorijski aparat na izuzetno zahtevan korpus Šekspirovih tekstova, Spremić razvija sopstvene kritičke mehanizme kojima temeljno i minuciozno analizira jezički materijal sa ciljem da „[...] na primeru građe o Šekspirovim velikim tragedijama utvrdi da li se na tom odsečku novoistorijske literature ova kritička praksa pokazuje kao relativno heterogen skup mogućih čitanja kojima je zajednički stav o međuzavisnosti književnosti i društva u kojem nastaje“, a potom i da pruži „[...] odgovor na pitanje kako Šekspirova epoha izgleda iz vizure novoistoričara“ (str. 25). Uzimajući u obzir izuzetnu informisanost autorke, njene polazne tačke u ovom nadasve

1 Kontakt podaci (Email): djuric@etf.rs

opsežnom istraživanju, kao i metod koji je primenjen u istraživanju, a koji je izuzetno moderan, može se zaključiti da ova studija doseže do širokog auditorijuma potencijalnih čitalaca, čije su teorijske i praktične aspiracije rukovođene ne samo zadobijanjem jasnog uvida u novija tumačenja Šekspirovih velikih tragedija, već i implikacijama koje proizilaze iz ovih tumačenja, a koje mogu da daju nove podsticaje za istraživanje ovog diskursa iz jednog novog ugla, ili barem iz više različitih, iako postojećih uglova.

STRUKTURA KNJIGE

Knjiga sadrži dvanaest delova: 1. Predgovor (str. 7-8), 2. Sažetak i apstrakt (str. 9-10), 3. Uvod (str. 11-25), 4. *Hamlet* (str. 26-63), 5. *Otelo* (str. 64-82), 6. *Kralj Lir* (str. 83-102), 7. *Makbet* (str. 103-111), 8. Zaključak (str. 112-113), 9. Napomene (str. 114), 10. Literatura (str. 115-118), 11. Indeks pojmova (str. 119) i 12. Summary (str. 120-124). Kao što se može na osnovu ove strukture videti, figuriraju četiri velike tragedije, čiji redosled govori o marljivom implementiranju novog istorizma u istraživački aparat koji je autorka koristila. Izuzetna informisanost ogleda se i u činjenici da popis literature (str. 115-18) sadrži 77 najaktuelnijih naslova koji se direktno odnose na ispitivanu problematiku. Potrebno je napomenuti, da se profesorka Spremić, za razliku od mnogih autora, ne rasplinjava nepotrebno u svojoj naučnoj aparaturi u vidu konsultovane literature, s obzirom da su sve bibliografske jedinice direktno vezane za svaki segment koji prožima fino tkanje njenog visokonadahnutog diskursa i eksplicitno se odnose na ispitivanu problematiku.

I: Novi istorizam, kulturni materijalizam, renesansa i Šekspir

Uvodna, teorijska razmatranja dr Milice Spremić upravo se mogu okarakterisati ovim ključnim rečima, navedenim u podnaslovu ovog dela prikaza. Ovaj deo definiše istraživačku perspektivu. Polazeći od Mišela Fukoa i kompleksnog promišljanja istorije kao diskontinuiteta, a zatim, od prevladavanja historiografije i hermeneutike dvadesetog veka, dr Spremić poklanja posebnu pažnju Fukoovim sopstvenim revizijama metodologije, ne prenebregavajući činjenicu da se filozofski sistemi ovog autora mogu smatrati „[...] trajnim izazovom fenomenološkom i strukturalističkom naglasku na značenju i interpretaciji“ (str. 13). Istovremeno, autorka lucidno primećuje da novoistoričari poimaju dramu (kojom se inače najradije bave) kao „[...] neposrednu društvenu i diskurzivnu praksu koja je učesnik u svome razdoblju [...]“, a samim tim, „[...] kao praktičnu komponentu u polju različitih diskursa moći“ (str. 13). U studiji se primenjuje etnografski metod Kliforda Gerca, ili preciznije, *podrobni opis* (eng. *thick description*). Upravo u ovom teorijskom delu knjige, Milica Spremić nam se otkriva ne samo kao izvanredno informisana književna teoretičarka i književna kritičarka, već i kao izuzetan prevodilac, pošto, prema našem najboljem saznanju, na našim prostorima, prva iznalazi ovako elegantna prevodna rešenja za ponekad teško prevodive termine iz oblasti anglo-američke književne kritike, ali i etnografije, kao što smo upravo videli na primeru upravo citiranog termina. Sem toga, uvreženo je mišljenje da prevod predstavlja i interpretaciju, te je, tim pre, izuzetno pohvalno kako nam originalno kompleksno tkanje prevodnih ekvivalenata nudi dr Spremić.

Pošto se usredsredila i na istorijske aspekte kao neodvojive elemente u svojoj analizi, ova anglistkinja je logično usmerila svoju pažnju i na dve kritičke prakse, koje i pored toga što su slične, poseduju i razlike. Ona je razlog svog odabira pronašla u činjenici da upravo novi istorizam i kulturni materijalizam „[...] predstavljaju povratak istoriji u književnoj kritici“, posebno ispitujući međuvezu književnosti i istorije iz nove dioptrije, prema kojoj su potonje zapravo „funkcionalne komponente društvenih i političkih formacija“ (str. 22). Upravo, iz ove vizure, tekstovi kao politički činovi predstavljaju materijalne produkte specifičnih istorijskih uslova. Ispitavši kritički diskurs rodonačelnika kulturnog materijalizma, ili preciznije, Džonatana Dolimora i Alana Sinfilda, profesorka Milica Spremić iznosi i zajedničke preokupacije (*common concerns*) ovih autora, a potom ih lucidno primenjuje u svojoj analizi. Na jedan nesvakidašnje objedinjen način, autorka knjige nam približava razloge zbog kojih su upravo proučavaoci renesansne književnosti „prigrlili i razvili novi istorizam“ (str. 23). Upravo u teorijskim razmatranjima, M. Spremić nam razotkriva fine niti mogućih sagledavanja osnovnih teorijskih postulata novog istorizma, ali i raznovrsne uticaje drugih filozofskih i književno-teorijskih sistema koje su potonji imali na novi istorizam. Autorka eksplicitno navodi potpuno teorijski utemeljene razloge za odabir Šekspirovih velikih tragedija, i koristeći više nego ubedljivu argumentaciju iznosi da one „predstavljaju svojevrsnu riznicu tema za novoistorijska proučavanja društvene scene elizabetanskog i jakobinskog doba, posebno za istraživanje načina na koji su institucije poput dvora, crkve i porodice, i različiti oblici prakse i verovanja, oblikovali kulturu poznog šesnaestog i ranog sedamnaestog veka“ (str. 25), predodredivši dominantne teme kojima se bavi u koherentno izloženom tekstu, a koje obuhvataju: osvetu, veštičarenje, duhove i natprirodno, melanholiju, sukob polova, ljubavi i braka, te temu simuliranog i/ili pravog ludila kao oblik subverzije dominantnog poretka (da nabrojimo samo neke od obilja obrađenih tema).

II: *Hamlet* – Na rubu Senekinog stoicizma i kalvinizma:
Rastrojena subjektivnost i dominantni poredak u drami
kao političkom činu

Prva velika tragedija koja se nalazi pod istraživačkom lupom Milice Spremić jeste *Hamlet*. Autorka nam najpre predočava da je, prema Ričardu A. Lanamu, *Hamlet* generisao više komentara nego bilo koji drugi tekst u diskursu engleske književnosti (str. 26), a zatim, u nastavku, navodi rafiniranu analizu specifičnog glagola *to fashion*, koji se može uzeti kao ključna reč u citiranom Grinblatovom delu. Ovo poglavlje se sastoji od šest delova. Prvi deo „Rastrojena subjektivnost i dominantni poredak: Karin S. Kodon“ (str. 27-35) nam približava diskursnu praksu Kodonove, koja se posebno bavi sudbinom Roberta Deveroa, drugog erla od Eseksa (Robert Devereux, second earl of Essex), fokusirajući se na pretpostavku jednog elizabetinca prema kome je Eseks bolovao od melanholičnog ludila (u originalu iz tog vremena: *melancholic madness*). Drugi deo ovog poglavlja, naslovljen „Drama kao politički čin: Lenard Tenenhaus“ (str. 35-41) zapravo predstavlja studiju slučaja politike Šekspirovih žanrova, u kojoj se *Hamlet* analizira kao istorijska drama (str. 37-39), a potom kao tragedija (str. 39-41). Četvrti deo, „*Hamlet* između Senekinog stoicizma i kalvinizma: Alan Sinfield“ (str. 42-45) nam

razjašnjava tumačenja postupka aproprijacije, približava Sinfildovo čitanje Hamleta u kome „princ priznaje delovanje Božijeg providenja“ (str. 45), i otkriva raseline (*faultlines*) u kalvinizmu. U četvrtom delu, „Nezakoniti brak u rano moderno doba: Liza Džardin“ (str. 46-50) prikazano je jedno moguće istorijsko čitanje, u kome dominiraju dve vrste tabela preostalih iz vremena Henrija VIII, odnosno, preciznije, tabele krvnog srodstva i tabele rodbinskih veza. U ovom delu studije posebno se naglašava čitanje teksta kao kulturnog artefakta koji čuva i ovekovečuje izvesnu ideologiju. Peti deo, „Tugovanje i mizoginija: Stiven Malejni“ (str. 50-57), kao deskriptivni izlet u okviru elizabetinske i jakobinske pozornice, posmatra taj momenat kao konceptualizaciju putovanja. Ili kako kaže autorka, u vlastitom čitanju Malejnija, „Elizabetino poslednje putovanje [...] okončano je mnogo kasnije od njene pogrebne povorke“. Milica Spremić lucidno zapaža da „pozorište ima vrlo specifično mesto i značaj u engleskoj kulturi šesnaestog veka koja je pretrpela radikalnu transformaciju, u odnosu na srednjevekovni period“ (str. 51). Na dalje, profesorka Spremić primećuje da je tu transformaciju, zapravo, pokrenula „[...] reformacija, problematizujući i destabilizujući koncept ortodoksnog i apsolutnog, i uvodeći skeptični relativizam“ (loc.cit.). Izuzetno akribično istraživanje sprovedeno je u šestom delu, „*Hamlet* kao izraz Šekspirovog unutrašnjeg bića: Stiven Grinblat“ (str. 57-63), u kojem tumači izuzetno složeno tkanje diskursnog univerzuma doktrine čistilišta i osvetljava nove uglove Grinblatovog čitanja *Hamleta*. Priređivaču je posebnu pažnju privukao odeljak čiji naslov odiše setom i melanholijom, a koji je naslovljen „Katolička nostalgija na protestantskoj pozornici“ (str. 61-63). Ne samo što je autorka uzela u obzir čitanje koje uključuje društveno-političke prilike Šekspirovog vremena i njihov uticaj na pozorište, već je objedinila moguće interpretacije koje bi proizašle iz takvog čitanja. Postavlja se pitanje zašto je Šekspir, posle par decenija protestantizma, „kroz duh Hamletovog oca, prizvao čistilište na tako dirljiv i upečatljiv način“ (str. 62), a potom se osvetljava pozadina takvih odluka potkrepljenih Šekspirovim ličnim tragedijama, tokom kojih je izgubio sina Hamneta i oca Džona u kratkom razmaku od šest godina, čime se u studiji zaokružuje još jedna celina čitanja i tumačenja Šekspira.

III: Improvizacija, kolaboracija i klevetanje

Ovo poglavlje, koje se sastoji od tri dela, uvodi koncept improvizacije moći, stavljajući je na pijadestal mogućih čitanja *Otela*, posebno naglašavajući čitanje improvizacije kao sposobnosti da se pribavi korist od nepredviđenog, a potom da se dati materijal transformiše u sopstveni scenario. Upravo opisano dominira u delu „Improvizacija moći: Stiven Grinblat“ (str. 64-74). Elaborirajući preoblikovanje ikonografije u materijal za najveće Šekspirove tragedije, u narednom delu studije pod naslovom „Kolaboracija pozorišta i države: Lenard Tenenhaus“ (str. 74-82), ukazuje se na relevantnost odabira jakobinske teme, kao i na njihove varijacije. Nakon zahtevnog teorijskog promišljanja i uvida u sopstvene analize i čitanja, profesorka Spremić fokus stavlja na konceptualizaciju otrova kao uprljanosti, ne napuštajući mogućnost konceptualizacije otrova kao pročišćenja. U trećem delu, naslovljenom „Klevetanje Dezdemone: Liza Džardin“ (str. 77-82), dr Milica Spremić istražuje diskurs u kome figuriraju tragovi društvenih odnosa ranog modernog doba i okretanje kulturnoj dimenziji pisanog diskursa, odnosno, teksta.

IV: Negovanje straha u teatru kažnjavanja

Polazeći od tumačenja *Kralja Lira* kroz implicitno hrišćanske teme, preko paganske Britanije, uz čitanje redukcija hrišćanskih aluzija, u ovom delu se predočavaju dve struje u tumačenju *Lira*. S jedne strane, konzervativno-humanistička struja „Lirov heroizam definiše kao sposobnost da prihvati agoniju i podnese smrt bez izgleda za spasenje“ (str. 83), a s druge strane, nalazi se egzistencijalistička struja koja „nudi jedno mnogo sumornije čitanje drame, čitanje koje u potpunosti odbacuje i hrišćansku i sekularnu utehu i čitaoca na kraju ostavlja bez ikakve potpore u vidu etičkog ili umetničkog uverenja“ (loc. cit.). Prvi deo, „*Kralj Lir* kao teatar kažnjavanja: Lenard Tenenhaus“ (str. 84-88), predstavlja nam specifičnu novoistorijsku tezu prema kojoj se pozorište Šekspirove Engleske konceptualizuje kao lomača. Naime, pozorištem se nudi spektakularno javno prikazivanje uz legitimisanje moći vladajućih struktura. Odeljak završava konstatacijom da bi, u slučaju da je Kordelija ostala živa, ili ton pripao njoj, ili bi metafizika krvi bila dovedena u pitanje. U delu „Lokalno čitanje *Kralja Lira*: Lija Markus“ (str. 88-95), objedinjuje potencijalne verzije novog istorizma kroz tumačenje prema novoistorijskom ključu. Kulturnu poetiku renesanse, Milica Spremić evocira u trećem delu, naslovljenom „Negovanje straha: Stiven Grinblat“ (str. 95-102), u kome se povlače paralele između Grinblatovih čitanja *Lira* i Šekspirovog tkanja teksta, upućujući nas na prečasnog Fransisa Vejlanda (Francis Wayland), baptističkog sveštenika, jednog od prvih predsednika Univeziteta Braun, i na njegov članak u kome opisuje svoje iskustvo slamanja volje svog petnaestomesečnog sina.

V: Veštice i veštičije vradžbine kao konceptualizacija asimilovanja subverzije i otelotvorenja najdubljih strepnji u diskursku retorike zavere

Ovaj deo knjige posvećen je Šekspirovoj tragediji *Makbet*. Pošavši od Vilijamsovog stanovišta da tragediju treba shvatati kao čitav niz iskustava, konvencija i institucija koje ne treba tumačiti u odnosu na nepromenljivu ljudsku prirodu, već u odnosu na konvencije i institucije koje se menjaju, profesorka Spremić nam donosi jednu rafiniranu analizu ovog specifičnog dela u Šekspirovom kanonu, a koje ima posebno mesto među njegovim velikim tragedijama. Pre svega, ističe se konstatacija da su elementi natprirodnog u *Makbetu* prisutniji nego u ostalim dramama. Prvi deo, „Veštičije vradžbine kao retorika zavere: Stiven Malejni“ (str. 104-105), sadrži lingvistički zanimljive konstatacije o „jezičkoj nestabilnosti koja podriva unisonu kraljevsku vlast“ (str. 104), kao i lucidna zapažanja da zloupotrebljavajući reči izdajnik postaje i njihova žrtva. Autorka navodi da se jezik u *Makbetu* „ponaša čudno i impulsivno“ (str. 105). Osnovna nit drugog dela, „Veštice kao konceptualizacija društvenog poretka: Piter Stalibras“ (str. 106-108), izatkana je od ženske dominacije, koja nadmašuje patrijarhalni autoritet. Iznosi se veoma moderno shvatanje da je veštičarenje „način obznanjivanja i potvrđivanja različitosti“ (str. 106), a centralna tema koja se analizira odnosi se na strah od sveta lišenog vrhovne vlasti. Jezička sredstva služe postizanju oglašavanja sila tame i demonskih oponenata bogougodnoj vladavini kroz veštice i ledi Makbet. Autorka primećuje da odnos ledi Makbet prema veštičarenju nije u onoj meri jasan na psihološkom koliko je to slučaj na strukturnom nivou, kao i da prizivanje duhova

ubilačkih misli kao svoje dece može da se dovede u vezu sa vračarenjem, zato što njena „proklamovana uloga majke ili ljubavnice duhova podrija patrijarhalni autoritet koji se nepogrešivo dovodi u vezu sa veštičarenjem“ (str. 107). Na dalje, leđi Makbet „raskida vezu sa mužem time što ukazuje na njegovu fizičku i metafizičku impotenciju“ (loc. cit.). U narednom delu, naslovljenom „Veštice kao teatarsko sredstvo oglašavanja i asimilovanja subverzije: Lenard Tenenhaus“ (str. 108-109), studija nudi novo čitanje Tenenhaus, polazeći od njegove tvrdnje da „Šekspir uzima znakove i simbole legitimne vlasti i pravi njihovu inverziju“ (str. 108). Autorka ističe: „pošto je postupke legitimne vlasti stavio u službu nelegitimnih ciljeva, Šekspir ikonografiju pozorišta odmah počinje da vraća monarhu“ (str. 108). U četvrtom delu ovog poglavlja, „Veštice kao otelotvorenje najdubljih strepnji kralja Džejmsa I: Stiven Grinblat“ (str. 110-111), najpre se podsećamo učenog dijaloga o veštičarenju, odnosno Džejmsove *Demonologie*, a potom se iznose zanimljivi istorijski i biografski detalji koji nam razjašnjavaju izvesne aspekte ove tragedije. Pored toga, predloženo je da je Šekspir, u ovoj svojoj tragediji, duboko zaronio u mračne misli, a nije se „ustezao da zakorači tamo gde ga je vodila mašta“ (str. 110). Autorka, s pravom, ističe Grinblatovu tezu da su veštice zapravo otelotvorenje principa neprovidnosti, čime zaokružuje analizu o ovoj tragediji.

EVALUACIJA

Raznovrsnost i bogatstvo obrađene problematike, kao i teorijska kompleksnost koja se razjašnjava u prikazanoj knjizi govori nam o tome da pred sobom imamo jednu ozbiljnu naučnu studiju. Posebno bih istakao da se vrednost ove visoko nadahnute studije dr Spremić ogleda u jasnoj, doslednoj i brižljivoj organizaciji knjige. Četiri centralna poglavlja, koja ujedno obrađuju fokus ove studije, a to su četiri velike Šekspirove tragedije, sadrže relevantno književno-teorijsko čitanje i rafinirano kritičko tumačenje koje obuhvata i lingvistički relevantne aspekte (npr. originalne konceptualizacije koje autorka izvodi na osnovu konkretnog jezičkog materijala), a svako poglavlje se završava teorijski promišljenim, naučno utemeljenim i dobro konstruisanim zaključcima do kojih je ona došla. Poglavlja, kao i odeljci u okviru njih, imaju fino iznijansirane prelaze i glatko teku, prelivajući se u jednu koherentnu tekstualnu tvorevinu. Pored koherencije, tekst ispoljava i koheziju, pošto dr Spremić umereno i jezički primereno povezuje poglavlja ponekada suprotnim, a ponekada komplementarnim čitanjima raznih autorki i autora. U svakom trenutku, argumentacija Milice Spremić je više nego ubedljiva i potkrepljena primerima iz korpusa Šekspirovih tragedija, ali i različitih čitanja, što čini ukupnu vrednost ove studije izuzetno visokom i stavlja je na uzvišeno mesto među knjigama posvećenim ovako složenoj i zahtevnoj problematici. Dr Milica Spremić nam je dočarala portret renesanse iz vizure novog istorizma, koji postaje dinamična, diskontinuitetna i radikalno heterogena diskurzivna tvorevina (str. 112), koja „ovako opisana i interpretirana [...] ostavlja utisak idejno i činjenično bogate, raznolike, protivrečne, uzbudljive i provokativne epohe, epohe koju je uistinu moguće uporediti sa vremenom u kojem živimo i u kojem novoistoričari, neizbežno uslovljeni i ograničeni sopstvenim trenutkom „čitaju“ rano moderno doba“ (loc. cit.). Čitaoci koji su zainteresovani za jezičke aspekte četiri velike tragedije svakako nisu uskraćeni, zato

što studija profesorke Spremić, iako nastala u okrilju nauke o književnosti (u najširem smislu) obiluje lucidnim lingvistički zanimljivim detaljima i podacima, koji daju poseban čar, ali i vrednost ovoj studiji. Knjiga Milice Spremić predstavlja pouzdanu i teorijski promišljenu celinu, i upotpunjuje naša znanja o jednom važnom vidu šekspirologije, te stoga predstavlja značajan doprinos našoj nauci o književnosti, kao i originalno zamišljenu i marljivo izvedenu izuzetnu analizu recepcije Šekspirovih tragedija u kulturi u regionu cele bivše SFRJ.